

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת משפטים ושבט שקלים, תשס"ו
מספר 641

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מחצית השקל - פענוח אפשרי של מטמון חוסייפה

בשנת תש"ך (1960) נתגלו בעוספייה, היא חוסייפה העתיקה, שני כדים מלאים מטבעות כסף עתיקות, בהרכב הבא:¹
 כ- 3,400 שקלים צוריים
 כ- 1,000 חצאי שקלים צוריים
 160 דינרים רומיים (מימי הקיסרים אוגוסטוס וטיבריוס)
 התאריכים שעל המטבעות הם מן התקופה שבין שנת 40 לפנה"ס לשנת 53 לספירה, דהיינו מעט לפני חורבן בית שני.
 - מי היו בעליו של המטמון?
 - מה מלמד ההרכב שלו?
 - מתי הוטמן, מה הסיבה להטמנתו, ומדוע במקום זה?
 ועוד שאלה: לפי כל העדויות מאותה תקופה,² השקלים הצוריים לא לא היו מטבע מקובל בארץ ישראל. אם כן - מה היה שימושם?
 כדי לענות על שאלה זו, נפנה לדברי המקרא בפרשת שקלים: "זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעָבֵר עַל הַפְּקָדִים מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ... לָתֵת אֶת תְּרוּמַת ה'" (שם' ל:יג).
 מס מחצית השקל לא ניתן באופן חד-פעמי, אלא: "מצות עשה מן התורה ליתן כל איש מישראל מחצית השקל בכל שנה ושנה".³
 לפי האמור במשנה,⁴ מס זה, כמו תשלומים אחרים שהתורה מצווה עליהם (כגון המטבעות הניתנים לכוהן בטקס פדיון הבן), שולם בשקלים צוריים. וגם אם ניתן היה לשלם תשלומים שונים באמצעי תשלום אחרים, הרי את מס מחצית השקל היו חייבים לשלם דווקא בשקלים צוריים.
 עולה מן האמור, שהשימוש היחיד של השקלים וחצאי השקלים הצוריים היה באוכלוסייה היהודית, לצורך התשלומים שהתורה מצווה עליהם, ובמיוחד לצורך מס מחצית השקל שהיה מיועד עבור בית המקדש.

¹ הראשון (וכנראה גם היחיד עד כה) שפרסם את ממצאי המטמון וגם הציע כיוון לפתרון שאומץ במאמר זה, היה ליאו קדמן, במאמרו "מס בית המקדש ומטבעות המחזור בארץ ישראל לאור מטמונים שנתגלו לאחרונה", ידיעות נומיסמטיות לישראל, א (1962), עמ' 9-11.

² קדמן (ראה הערה קודמת).

³ רמב"ם, משנה תורה, הלכות שקלים פרק א, הלכה א.

⁴ משנה בכורות, פרק ח, משנה ז.

מסתבר אפוא, שסכום גדול של שקלים כאלה, כמו זה שנמצא במטמון חוסייפה, לא יכול להיות רכושו של איש פרטי. סביר ביותר שהיה זה משלוח של תשלומי קהילה יהודית לבית המקדש בירושלים - כלומר התשלום השנתי של מס מחצית השקל, כדברי הרמב"ם: "בכל מדינה ומדינה כשגובין השקלים, משלחין אותן ביד שלוחים למקדש"⁵.

גם אם לאור האמור עד כה ניתן לשער מה היה ייעודם של השקלים וחצאי השקלים שבמטמון, עדיין עומדת בעינה השאלה: מה היה ייעודם של 160 הדינרים שנמצאו בו? לפי הרמב"ם, כשהיו שני אנשים נותנים שקל שלם עבור שניהם יחד, היו חייבים לתת תוספת שנקראת קלבון.⁶ היה אפוא מרכיב נוסף במשלוח השקלים, והם הקלבונות. על שוויים של הקלבונות ואופן משלוחם כותב הרמב"ם: "כמה הוא שיעור הקלבון? ... חצי מעה שהוא אחד משנים עשר בדינר. והקלבונות אינן כשקלים אלא מניחין אותן השולחנים בפני עצמן עד שיסתפק מהן ההקדש"⁷.

מכאן מתברר שאת הקלבונות לא המירו לשקלים, אלא שמרו אותם בנפרד. דברי הרמב"ם בשני המקורות שלעיל, שמהם עולה כי דווקא על שקלים שלמים היו חייבים בקלבון (אחד), וכן ששיעור הקלבון הוא 1/12 מדינר - מקורם בשתי משניות במסכת שקלים,⁸ ובשתייהן פוסק הרמב"ם כדברי חכמים.

משתי משניות אלו, וכן על-פי אחת משתי הגרסאות שבתלמוד הירושלמי,⁹ יוצא שדעת ר' מאיר, בניגוד לדעת חכמים, היא שדווקא השוקל מחצית השקל חייב בקלבון, ופירוש תפארת ישראל על המשנה מסיק מדברי רש"י על התלמוד, שזה מעיקר הדין, כדבריו: "עיקר דין קלבון היה רק בנותן חצי שקל"¹⁰.

יש לזכור כי המשנה, שנתקבלה כקודקס הלכות המחייב את כל חלקי העם, נערכה כארבעה דורות לאחר חורבן הבית, ואילו לפני החורבן עדיין הייתה מציאות שבמקומות שונים נהגו על פי הלכות שונות.¹¹

ומכאן, אם נניח שמטבעות המטמון נאספו בקהילה שנהגה לפי ההלכה שמייצגה המאוחר הוא ר' מאיר, דהיינו שרק הנותן חצי שקל מוסיף קלבון, כמו שהיה עיקר דין קלבון, וכן שערכו של הקלבון הוא מעה שלמה, אזי נקבל שתי תוצאות משמעותיות לענייננו:

א. חישוב הקלבונות ייעשה רק עבור חצאי השקלים.
 ב. החישוב ייעשה לפי מעה שלמה, דהיינו: מעה = 1/6 מדינר ~ 16% מדינר.
 עבור 1000 חצאי השקלים שבמשלוח, היו צריכים להתקבל: $1000 \times 16\% = 160$ דינרים.

יש בחישובים אלו משום הסבר על מציאותם הנפרדת של 160 הדינרים שבמשלוח.

לשם מה נועד מס מחצית השקל?

במשכן השתמשו במס מחצית השקל לצקת את אדני הקודש¹² וכיוצא באלה, ואילו בבית המקדש השתמשו בו למימון קרבנות הציבור.¹³

מתי צריך היה המס להגיע לבית המקדש?

מתברר מהמשנה,¹⁴ ששלוש פעמים בשנה היו תורמין את הלשכה, דהיינו מוציאים מכספי מחצית השקל לשם קניית קרבנות הציבור של השנה החדשה המתחילה בחודש ניסן (זאת כדי שקרבנות אלו יהיו בעבור כל הציבור היהודי באשר הוא): בראש חודש ניסן, לקראת סוף אייר בהתקרב חג השבועות, ובסוף אלול לקראת חג הסוכות.

⁵ משנה תורה, הלכות שקלים פרק ב, הלכה ד.

⁶ שם, פרק ג, הלכה א.

⁷ שם, הלכה ז.

⁸ משנה שקלים פרק א, ו-ז.

⁹ תלמוד ירושלמי שקלים, פ"א, ה"ד.

¹⁰ פירוש תפארת ישראל למשנה שקלים, פרק א, ו, הערה לג.

¹¹ הרב ראובן מרגליות, יסוד המשנה ועריכתה, ירושלים תש"ן (הדפסה שישית), עמ' יד-יז.

¹² שם לח: כה.

¹³ משנה שקלים, פרק ד, א.

¹⁴ שם, פרק ג, א.

היות ומגבית מחצית השקל החלה בראש חודש אדר,¹⁵ היו בני ארץ ישראל יכולים להספיק להביא את שקליהם עד סוף חודש אדר, ואילו עבור הרחוקים יותר תרמו את הלשכה בשני מועדים מאוחרים יותר, כדי שיספיקו גם הם לשלוח את שקליהם למקדש, לקניית קרבנות הציבור. לכן נקבע במשנה: "תרם את הראשונה לשם ארץ ישראל, ושניה לשום כרכים המוקפין לה (המקומות הקרובים לארץ ישראל), והשלישית לשום בבל ולשום מדי ומדינות הרחוקות".¹⁶ בני מדינות הסמוכות לארץ ישראל, כגון פיניקיה בצפון, מצרים בדרום, עמון ומואב במזרח, שמשלוח שקליהם היה יכול להגיע עד למחצית השנייה של חודש אייר, עברום תרמו שוב את הלשכה לקראת סוף אייר, ועבור בני המדינות הרחוקות, כגון בבל ומדי, תרמו שוב את הלשכה בסוף אלול.

מה היה המצב המדיני בארץ ישראל בתקופה שלפני חורבן בית שני, ואיך הוא השפיע על אפשרות משלוח השקלים?

עד שנת ג' אלפים תתכ"ו (שנת 66 לספירה) לא נראה שהייתה סיבה לעיכוב בהגעת המשלוחים לירושלים. המרד הגדול ברומאים פרץ בקיץ של אותה שנה, וכשבא נציב סוריה קסטיוס גלוס לדכא את המרד, הוא ספג מפלה ניצחת בחשוון תתכ"ז (נובמבר 66), והארץ השתחררה מעול הרומאים עד בואו של אספסינוס עם צבאו, בניסן תתכ"ז (אפריל 67). סביר אם כן להניח, שעד אז הצליחו המשלוחים להגיע לבית המקדש, וזה כולל את מסי אנשי הגליל, שהיו צריכים להגיע לירושלים עד סוף חודש אדר ב' שנת תתכ"ז.

אספסינוס, שהגיע מאנטיוכיה שבצפון, התחיל את כיבושיו בגליל. שליחי המס של יהודי פיניקיה וסוריה, שהיו צריכים להגיע לירושלים לקראת סוף אייר, דהיינו להגיע לגבול הצפוני של ארץ ישראל – לגליל – בתחילת אייר, מצאו כבר את הגליל כבוש על ידי חילותיו של אספסינוס, והדרך הראשית מהגליל לירושלים, שעברה במגידו, ומשם לשומרון ולירושלים, הייתה כבר חסומה.

במצב זה סביר להניח שהשליחים החליטו לנסות לעבור בדרכים נסתרות מעין הרומאים, בשבילים בין הרי הכרמל שמהם יוכלו לעבור לשומרון, ולכן טיפסו לכיוון חוסייפה – הישוב היהודי הראשון במעלה הכרמל. אך משהגיעו לכרמל, מצאו שגם צפון השומרון נכבש כבר על-ידי הרומאים. הם החליטו לקבור את כספי המשלוח בחוסייפה, בהנחה שגורל צבאותיו של אספסינוס לא יהיה שונה מגורל צבאו של קסטיוס גלוס. כשיבוא הניצחון – חשבו – יוכלו להוציא את כספי המשלוח ולהמשיך בשליחותם.

למרבה הצער, לא כך היו פני הדברים. הארץ, וירושלים בתוכה, נכבשה, בית המקדש הוחרב, השליחים כנראה נהרגו או נשבו, ולא זכו להוציא את המטמון ולהביאו ליעדו. כך נשאר המטמון באדמה עד לחשיפתו האקראית, עדות ודרישת שלום מימי הבית השני.

גדליה קדמון
חיספין

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁵ שם, פרק א, א.

¹⁶ שם, פרק ג, ד.